

Т. П. Козарь,
докторант, КПУ

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У статті автор досліджує філософське значення освіти для розвитку суспільства та держави, роль освіти в економічному прогресі держави, роль університетів у здобутті вищої освіти, а також питання якості освіти.

The author examines the philosophical value of education for development of society and state, role of education in economic progress of the state, role of universities in the receipt of higher education and also question of quality of education in the article.

Ключові слова: вища освіта, держава, людський капітал, інвестиції, університет, освітня послуга, управління.

ВСТУП

Глобальні проблеми сучасності вимагають формування відповідного типу світогляду та знань, умінь. Вирішальне значення в цьому процесі закономірно належить системі освіти. Однак вона нині не може адекватно виконати таке завдання, бо, за визначенням міжнародних експертів, перебуває в кризі. Задля подолання негараздів та розроблення ефективної освітньої моделі XXI століття оголошено ЮНЕСКО "століттям освіти".

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити сучасну парадигму формування освітньої політики держави в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Вища освіта — основа морально-етичного та інтелектуального розвитку людини і суспільства. Від якості розбудови системи освіти залежить інтенсивність розвитку соціально-економічного потенціалу народу, його місце в світовій спільноті. Непродумана політика у сфері освіти зумовлює загрозу, зокрема, економічній безпеці держави. Адже зі зниженням освітнього рівня населення знижується якість трудових ресурсів та інтелектуального потенціалу суспільства загалом. Згідно з "теорією людського капіталу", що зародилась у 60-х роках у США, витрати на підвищення освітнього рівня є виключно вигідним типом капіталовкладень. За цих умов суспільство в цілому виграє набагато більше, ніж його конкретний член, що отримує освіту, зокрема вищу [6].

В останні роки у розвинутих країнах стрімко збільшуються обсяги інвестицій в людину [4], з одного боку, та зростає занепокоєння ступенем (показниками) економічної ефективності освіти, з іншого. Переважна більшість вчених і політиків розглядає освіту як одну з найважливіших складових соціально-економічної інфраструктури. Ряд дослідників в якості найсуттєвішого чинника макроекономічного росту виокремлюють освіту [10]. Нині цей чинник відіснів такі важливі змінні як заощадження, інвестиції та зростання кількості населення. Тобто вирішальним чинником економічного розвитку вважаються знання й освіта, які формують та реалізують інновації.

Підготовка кадрів різного рівня є одним з центральних елементів стратегії і тактики економічних реформ, усунення економічних і структурних диспропорцій, формування, розвитку і регулювання ринку праці. Можливо, тому система освіти України належить до регульованих державою систем.

Ясно й те, що освіта має бути наближена до потреб ринку праці. Головне завдання ВНЗ — забезпечити випускників знаннями, вміннями та навичками, які знайдуть попит на ринку праці. А це вимагає розширення ринку освітніх послуг, підвищення їх якості. Останнє значною мірою забезпечується науково-методичним рівнем навчальних планів і програм, науково-педагогічним потенціалом професорсько-викладацького складу, доцільним використанням кращого вітчизняного і зарубіжного досві-

ду, станом матеріально-технічної бази ВНЗ тощо.

Для теорії й практики освітньої діяльності надзвичайно актуальною є проблема філософії освіти. Тому пріоритетного значення набуває підготовка нового покоління фахівців, здатних до свідомого суспільного вибору на основі гуманістичного світогляду, інтелектуально-критичного сприйняття дійсності, прогнозування нових тенденцій суспільного розвитку.

Майже повна відсутність центрів координації розробки питань філософії освіти, спричиняється до хаотичності у визначенні підходів, поглядів, перспектив розвитку, інформаційного забезпечення й зумовлює відставання від світових досягнень людського мислення та педагогічної думки. Не приділяється достатньо уваги проблемі розробки концепції якості вищої освіти та її оцінюванню.

Слушною є пропозиція вчених про організацію підготовки фахівців з філософії освіти. Вивчення філософії освіти має бути обов'язковим для спеціалістів, які займаються освітньою діяльністю (в розвинених країнах курс філософії освіти обов'язковий у всіх навчальних закладах, де здійснюється підготовка педагогів), спеціалізацію з філософії освіти потрібно ввести на старших курсах педагогічних університетів, інститутів, в аспірантурі. Це одна з важливих умов реформування освітньої системи України.

Одним з головних завдань даного предмета є формування здатності до логічно грамотних роздумів і суджень, які ведуть до рефлексивної і самокорегувальної поведінки та вміння організувати індивідуальну і спільну діяльність. Філософія тут — це і засіб, й інструмент мислення. А сам процес мислення пов'язаний із такими основними характеристиками, як самокорекція, відчуття життєвої ситуації, критеріальність та здатність до висновків. Важливо, щоб освітня філософія розвивала вміння групового філософствування, яке, на відміну від індивідуального, має на меті розв'язання спільних проблем. Такий навчальний процес матиме когнітивний, емоційний і соціальний аспекти.

Реформа освіти має відбуватися відповідно до розвитку філософії, яка концептуально переглядає головні питання стосовно якості знань, природи особистості, мови, взаємозв'язку між розумом і тілом, теорією і практикою, індивідуумом і колективом, справедливістю і свободою, щоб відповідати потребам сучасного глобального суспільства.

Розбудова демократії в Україні неможлива без розумної, рефлексивно мислячої людини, яка не сліпо сприймає певні положення, декларації, а здатна їх критично аналізувати, корегувати свою поведінку відповідно до життєвих ситуацій.

Особлива роль у соціальному та культурному прогресі людства належить університетам. З часу виникнення університетів авторитет науки — stadium став одним із основних чинників суспільного розвитку. Головним покликанням університетів як

осередків вільної науки були пошук і проголошення правди. Саме від часу появи університетської ідеї досягнення правди залишається провідною метою науки. На жаль, університетську систему останнім часом вразила ерозія: з одного боку, намілилась глибока утилітаризація класичних університетів, з іншого — виникли навчальні заклади, що мають лише назву "університет". Поза сумнівом, університети покликані готувати фахівців для економіки і політики, розвивати економічно доцільний науковий пошук, але в жодному разі не за рахунок обмеження свободи досліджень, зменшення коштів для тих галузей, які не дають швидкого економічного ефекту і кваліфікуються як фундаментальні або теоретичні дослідження. Університети, в яких формуються інтелектуальні основи подальших дослідницьких здобутків, нових наукових відкриттів, і з якими тісно пов'язаний розвиток цивілізації, не можуть базуватися лише на економічному розрахунку. Можливо, варто повернутися до початкових ідеалів, до служіння правді і свободі, зберігаючи повагу до гідності людини.

Маючи студентський контингент понад 1,5 млн чол., Україна увійшла в нечисленну групу країн з "мегасистемами" вищої освіти [3]. Підвищення ролі вищої освіти у забезпеченні конкурентоспроможності країни на світовому ринку очевидне настільки, що спостерігається перехід до дедалі більшого державного фінансування. В управлінні ВНЗ ця тенденція виявляє себе у створенні урядових структур і законодавчих механізмів для ефективного використання виділених коштів, отже, в певному посиленні державного впливу на ВНЗ, але зі збереженням їх автономії у вирішенні питання змісту навчання й організації внутрішньо-університетського життя.

Розглядаючи теоретично освіту як провідний чинник суспільного розвитку, на практиці ми далеко відстаємо від розвинених, а подекуди навіть від країн, що розвиваються, за рівнем забезпечення, організації, результативності та ефективності освіти.

Поява нових різноманітних суб'єктів надання освітніх послуг, в умовах формування ринкових відносин, має сприяти більшій гнучкості системи підготовки кадрів, ліквідації монополії держави в даній сфері. Водночас у центрі уваги перебуває питання оцінки діяльності ВНЗ, її відповідності вимогам стосовно якості підготовки фахівців та спроможності певного навчального закладу забезпечити державну гарантію якості освіти. Також не варто на шляху до масовості вищої освіти забувати про підготовку та виховання еліти українського суспільства.

Нагальною суспільною проблемою є відновлення морального авторитету і соціального престижу педагога, науковця. Передусім важливо зупинити вимушену еміграцію фахівців, які не можуть самореалізуватися. Одночасно необхідно оновлювати професорсько-викладацький корпус з числа талановитої молоді, формувати не тільки компетентних

викладачів та науковців, а й особистостей, достойних бути взірцями для молоді. Натомість студент університету має стати партнером викладача, особою, яка усвідомлено, за допомогою професора здобуває фах, визначає напрямок своїх наукових зацікавлень.

Університети завжди йшли в авангарді суспільного прогресу, і нині необхідно зробити все можливе, щоб утилітарні і політичні цінності не відсунули науку на маргінальні поля, щоб напрями наукових досліджень визначалися передусім прагненням пізнати людину й навколишній світ.

Освіта як один з найважливіших чинників соціогенезу має бути реалізована як феномен науки та культури, що визначає напрями й процеси розвитку соціуму [7]. Удосконалення всієї системи освіти в Україні передбачає демократизацію навчання і виховання особистості на національних і загальнолюдських цінностях.

Можна сказати, що майбутнє України — в руках освітян. Однак щоб система освіти сприяла захисту стратегічних інтересів держави, її розвиток має випереджати в часі розвиток інших складових економіки. Так, для забезпечення сьогоденної потреби народного господарства у кадрах їх кількість та напрями підготовки фахівців необхідно було б передбачити ще 5—10 років тому. Для секторів економіки, що будуть визначати економічну незалежність країни, кадри необхідно готувати вже сьогодні, а цьому може сприяти держзамовлення, яке виходить з пріоритетів суспільства.

Результати досліджень свідчать, що більше 90% випускників міських шкіл зорієнтовано на здобуття вищої освіти [2]. Особливу зацікавленість молодь проявляє до знань з економіки, психології, менеджменту, іноземних мов. Задоволенню потреб підрастаючого покоління у знаннях сприяє мережа різнорівневих навчальних закладів та формування системи безперервної освіти. Сьогодні значного поширення набули ліцеї, до програм яких входять загальноосвітні та професійно орієнтовані блоки дисциплін. У багатьох регіонах започатковані багатофункціональні центри, де одночасно здійснюється загальноосвітня та професійна підготовка, післядипломне підвищення кваліфікації фахівців тощо. Таким чином в Україні поступово стверджується варіативна, особистісно орієнтована модель освіти.

Нинішня світова освітня сфера не є одноманітною. Майже 200 держав мають системи освіти, що відповідають шести головним моделям (або подібні до них) — німецькій, французькій, англійській, американській, японській і радянській. В епоху глобалізації відбувається процес інтернаціоналізації освіти. У державах першого покоління акцент робиться на таких галузях, як машинобудування, паливно-енергетичне виробництво, широкомасштабне сільське господарство, хімічна промисловість, а основне значення мають природні ресурси. Основу економіки держав другого покоління складають наукоміст-

кі технології — мікроелектроніка, обчислювальна техніка, біотехнологія, малотонажна хімія. Ключового значення набуває освітній рівень населення, технологічна культура, психологічні установки. У державах третього покоління основним продуктом стають нові технології та нові ідеї. Найважливіший ресурс — творчий потенціал еліти суспільства.

Зазначимо, що наймогутнішими ініціаторами змін у системі освіти виступають не її власні проблеми (системні чинники), а ті, які перебувають поза нею, насамперед, пріоритети й вимоги до навчання і виховання, породжені входженням даної країни у світове співтовариство. Управління народногосподарським комплексом за задалегідь визначеними пропорціями, спрямованістю та результативністю потребує як високого рівня знань (у сукупності технологічних, організаційних, економічних, соціологічних), так і самого процесу отримання цих знань — освіти.

Варто зазначити, що в результаті створення глобальних наукових та освітніх мереж змінюються не лише зміст та пріоритети досліджень, але й сама природа соціально-економічних систем, відбувається оновлення стилю та методів управління, закладаються основи нової корпоративної культури. Поєднання національної та глобальної освітньої, наукової та технічної стратегії в інноваційній сфері посилює ринкові позиції лідерів світової економіки початку ХХІ ст.

За умови концентрації зусиль на виробничтві високоякісних наукоємких товарів та послуг, розвинуті країни не зможуть уникнути постійних широкомасштабних інвестицій в загальну, професійну та вищу освіту. Єдина можлива довгострокова стратегія економічного розвитку має передбачати значні обсяги інвестицій в освіту та підвищення кваліфікації, які дозволять розширити доступ до знань та підвищити відносний та абсолютний рівень пропозиції кваліфікованих та освічених трудових ресурсів.

Одним з новітніх проявів якісної перебудови управління стосовно завдань зміни науково-технічної та інформаційної бази виробництва, підприємницьких нововведень та системи взаємозв'язку в ринковій сфері можна вважати виникнення нової функції та механізму управління знаннями [5]. Управління знаннями стає важливим інструментом підвищення ефективності діяльності усіх видів організацій. Сучасні інформаційні та комунікаційні технології дозволяють постійно та надійно обмінюватися ідеями та інформацією, рішення приймаються швидше та обґрунтованіше, стає тіснішим співробітництво на базі груп, здатних до самоорганізації.

Можна стверджувати, що гнучкість стане частиною організаційної культури. ВНЗ почнуть адаптуватися, можливо переходячи до матричних структур, до команд, до надання освітніх послуг у різноманітних формах (дистанційного, консультування тощо). Диверсифікація також може бути використана для підвищення конкурентоздатності та розширення

послуг, що надаються. Стажування за кордоном ототожнюватиметься з іноземними інвестиціями в економіку країни.

Останнім часом в Україні загострилася проблема якості вищої освіти. Це пов'язано значною мірою з тим, що в державі до цього часу збережено більшу частину старих підходів до забезпечення якості. Тому постійно загострюються конфлікти між державним і недержавним секторами вищої освіти, між закладами різного рівня акредитації. Окремі навчальні заклади не забезпечують необхідну якість освітніх послуг, а перетворилися у своєрідні фабрики дипломів і атестатів, сферу акумулювання коштів.

Проблему визнання дипломів та успіху випускників на національному у світовому ринках праці доводиться розв'язувати в умовах браку загально визнаного визначення якості вищої освіти — закладів, навчального процесу та професійної компетентності випускників. Вихід, на думку фахівців, в подальшому реформованні системи освіти, її демократизації з орієнтацією на стандарти класичних університетів, диференціації навчальних закладів відповідно до суспільних потреб, у розширенні всієї гами спеціалізації відповідно до вимог ринку праці.

Розгалужена державна система навчальних закладів, поява заснованих на різних формах власності мережі нових ВНЗ вимагають розробки організаційно-економічного механізму саморегуляції освітньої діяльності як по вертикалі, так і по горизонталі системи управління, інноваційних підходів державного регулювання підготовки фахівців. В умовах перехідного стану економіки, невизначеності основних її діючих секторів і перспектив практично неможливо визначити структуру кадрів, на які є чи виникне виробнича потреба. Домінантою поки що залишається якісна та кількісна необґрунтованість їх підготовки.

Як відомо, у країнах Західної Європи вважають доцільною підготовку спеціалістів широкого профілю. Там класифікаційний реєстр налічує 500 назв професій і 100 службових посад, тоді як у нас тривалий час він містить близько 8 тис. назв професій і 1,7 тис. службових посад. Наслідком цього стало перевищення випуску над потребою з багатьох спеціальностей, особливо стихійно популярних. З 360 тисяч щорічних випускників українських ВНЗ лише половина отримує направлення на роботу.

Останнім часом було вжито заходів для розширення профілю підготовки фахівців, підвищення універсальності знань випускників за рахунок об'єднання споріднених спеціальностей. Водночас діючий перелік напрямків приведено у відповідність до вимог Міжнародної стандартної класифікації освіти. Тепер він містить 275 спеціальностей молодшого спеціаліста та 268 спеціальностей рівня спеціаліст і магістр.

Необхідно звернути увагу на те, що у розвитку вищої освіти України

спостерігаються зовнішні ознаки кризи, пов'язані насамперед з інертністю низки ВНЗ у пошуках свого місця на ринках праці та освітніх послуг. Про це свідчить малорухома структура, майже незмінний характер прийому до ВНЗ. Невтішнішим є аналіз структури безробіття: близько третини безробітних мають інженерні спеціальності, суттєвий відсоток складають випускники педагогічних ВНЗ. Спостерігається також спотворення змісту (розуміння сутності) маркетингової діяльності ВНЗ, невідповідність дійсності поданої рекламної інформації тощо [9].

Той факт, що освіта належить до найважливіших складових соціально-економічного розвитку причиняє необхідність трансформації ВНЗ у більш "відповідальне" освітнє середовище за логікою концепції світу, що самоорганізується [8]. Усвідомлення механізму самоорганізації стало одним з найважливіших відкриттів ХХ століття.

Одним із важливих завдань сучасної вищої освіти є орієнтація на гнучкість, індивідуалізацію та відкритість навчального процесу. Не менш важливою є орієнтація на пошук таких форм його організації, які дозволяють реалізувати індивідуальний шлях здобуття освіти. Серед можливих шляхів досягнення гнучкості та відкритості навчального процесу є запровадження міждисциплінарності, інтегративних програм, що практикується нині частиною як ВНЗ державної, так і недержавної форми власності. Особливо перспективним є в цьому сенсі запровадження дистанційного навчання.

Важливою причиною внутрішніх проблем системи освіти розвинутих країн є складність переходу від елітарності до масовості отримання освіти, до надання освітніх послуг високої якості кожному бажаному навчатися (за умови, що особа здатна нормально сприймати інформацію). Означена трансформація в країнах Європи призвела до зміни мети освіти: навчити більшість так само якісно, як в минулому була навчена меншість найбільш вмотивованих. За цих умов інтенсивно розвиваються педагогічні методики та технології навчання, зростають вимоги до професорсько-викладацького складу, диференціюються та поглиблюються дисципліни тощо, тобто до якості надання освітніх послуг.

ВИСНОВКИ

Тенденцією останніх десятиріч у розвинутих країнах є збільшення обсягів інвестицій в людину та зріст занепокоєння показниками економічної ефективності освіти. Головне завдання ВНЗ — забезпечити випускників знаннями, вміннями та навичками, які знайдуть попит на ринку праці, що вимагає розширення ринку освітніх послуг, підвищення їх якості. Тому актуальним є налагодження ефективного менеджменту освіти, спроможність надавати якісні освітні послуги як на рівні ВНЗ, так і в системі вищої школи загалом.

У низці наукових праць розкривається роль стратегічного плануван-

ня розвитку закладів вищої освіти по підвищенню якості підготовки кадрів, досягненні високого рівня економічного та соціального ефекту.

Щодо специфічних властивостей галузі освітньої діяльності, які необхідно адекватно враховувати при визначенні ефективності функціонування ВНЗ: освітня діяльність належить до послуг суспільного типу; занепокоєння показниками економічної ефективності освітньої галузі збільшується на тлі збільшення обсягів інвестування в створення інтелектуального капіталу, тобто в постійне підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня людини; зважаючи на перехід системи вищої освіти від елітарності до масовості, можна сказати, що найбільшій важливості тут набуває проблема компромісу між кількістю та якістю. Адже розширення обсягів послуг, які надаються, має забезпечуватися виконанням високих стандартів. Розглядаючи результати надання освітніх послуг як суспільний товар і зважаючи на їх інтелектуально-, а не капіталоемість, обсяг витрат не є орієнтиром для отримання прибутку. Натомість ставиться питання раціонального використання задіяних ресурсів (трудова, матеріальна, фінансова); якість освітніх послуг розглядається як ключова перевага на ринку споживача освітніх послуг. Оцінювання якості освітніх послуг відбувається, як правило, за великою кількістю різноманітних показників.

Література:

1. Британ В.Т. Организация вузовской науки. Опыт и уроки. — К.: Либідь, 1992. — 186 с.
2. Брич В.Я., Довжук А.Б. Професійний зріз підготовки спеціалістів в системі ринку праці // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. — К., 1998. — Вип.6. — С.141—149.
3. Кремень В. Наукове забезпечення вищої освіти України в ХХІ ст. // Вища освіта України. — 2001. — № 1. — С. 8—10.
4. Марцинкевич В., Соболева Н. Економіка человека. — М.: Аспект пресс, 1995. — 156 с.
5. Мильнер Б. Управление знаниями — вызов ХХІ века // Вопросы экономики. — 1999. — № 9. — С. 108—118.
6. Нуреев Р. Теория развития: новые модели экономического роста // Вопросы экономики. — 2000. — № 9. — С. 136—157.
7. Подмазін С. Уточнімо основні категорії освіти // Вища освіта України. — 2001. — № 1. — С. 82—90.
8. Солов'єнко К., Пугачева Е. Открытость и самоорганизация в реформе высшей школы // АМ. — 1998. — № 5. — С. 3—7.
9. Ятченко А.Д. Управление вищою школою і управлінська практика та пошуки оптимальних рішень // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації. — Вип. 2. — 2000. — С. 84—85.
10. Barro R. Economic Growth in a Cross Section of Countries // Quarterly Journal of Economics, 1991. — Vol. 106. — № 2. — p.41—53.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2009 р.